

РОМАНЮК І.М., СМІРНОВ М.А.

МІСТЕЧКО БРАЇЛІВ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.

У статті розкриваються суспільно-політичні зміни в містечку Браїлів на Вінниччині в період революційних змагань 1917-1920 років.

Невелике подільське містечко Браїлів (Жмеринського р-ну, Вінницької об.) розташовується на старому замковищі між злиттям двох річок Рову та його притоки Браги. Історія його надзвичайно жива та насичена, про що може свідчити величезний православний монастир, який будувався польськими магнатами як кляштор ордену тринітаріїв, дві кам'яні парафіяльні церкви та католицький костіол ХІХ ст. Про величезну єврейську громаду, що раніше проживала, нагадує величезна кам'яна синагога. Старовинним парком із мальовничим палацом родини фон Мекків прогулювалися відомі композитори П. Чайковський та К. Дебюссі.

На сьогоднішній день у історичній науці чільне місце займає краєзнавство, яке із кожним роком просувається все далі у своєму розвитку. Тому вивчення минулого окремо взятих населених пунктів є досить актуальним.

Метою даної статті виступає розкриття політико-соціальних змін, які відбулися в Браїлові під час подій 1917-1920 рр.

При вивченні даної проблеми автори використовували праці відомих сучасних істориків краєзнавців О. Завальнюка та С. Олійника [5; 6; 12], чий монографії та статті присвячені подіям, пов'язаним із розташуванням на території Поділля Української Галицької Армії. Також історія містечка у зазначений період зустрічається в працях О. Завальнюка, О. Комарницького [5] О. Логвінова і Л. Семенко [9], Н. Слободенюк та В. Логвінова [17]. Із істориків радянського періоду слід відзначити монографії І. Рибалка [16] та М. Балкового [1].

Джерельну базу даної статті склали фонди Державного архіву Вінницької області [3; 4] та матеріали із збірників документів [2; 13; 14; 18].

Після лютневих подій 1917 р. революційні настрої швидко поширювалися в Браїлові. В містечку відбувалися масові маніфестації і в квітні 1917 р. було утворено ради робітничих, солдатських і селянських депутатів [17, с.29].

Не дивлячись на весь безлад, який існував у країні, помітну роль в національному самовизначенні українців зіграла робота товариства "Просвіта". Її члени проводили в різних селах та містечках, в тому числі і в Браїлові, лекції, концерти, тематичні вечори, вистави тощо. Восени 1917 р. відбулися вибори до повітових та волосних земств. Браїлівську волость, із обраних 8, представляло 2 чоловіки [5, с.64].

Після жовтневої революції 1917 р., та невдалого більшовицького повстання у Вінниці (28-30 жовтня) до Жмеринки прибула більшовичка Євгенія Бош, яка проводила агітацію серед 40-тисячного II Гвардійського корпусу [9, с.186]. 3 листопада в Жмеринці було проголошено радянську владу, але після переговорів із Симоном Петлюрою гвардійці залишилися в місті, де займалися звичними справами.

В другій половині листопада Центральна Рада вводить свої полки і кулеметні частини на територію Поділля [17, с.29]. 31 грудня 1917 р. війська VIII армії Центральної Ради займають станцію Жмеринка та Браїлів [13, с.413]. Але, уже 4 січня 1918 р. зведений більшовицький загін із частин Волинського, Литовського та

Кексгольмського полків II Гвардійського корпусу, силою у 450 багнетів, після запеклої сутички, займають Браїлів, де негайно розпочалися пограбування та погроми [9, с.216]. Більшовики, які витіснили українські війська зайняли телеграф, телефон та залізничну станцію, а навколо містечка розташували кулемети [2, с.133]. У Браїлові встановлюється радянська влада [16, с.55].

Українське командування з надією вибити більшовиків з Браїлова та Жмеринки спішно перекинуло з Козятина XIX полк (700 багнетів при 36 кулеметах) та важкий гарматний дивізіон (150 осіб). Але, усі сподівання на перемогу розвіялись після того, як полкові збори у Гнівані постановили не атакувати більшовиків, а вислати до Браїлова делегацію. Після зустрічі делегація повернулася із повідомленням, що гвардійці не вороги, а *“офіцери наштотвхують нас на більшовиків”*. Наступ на Браїлів було зірвано і XIX український полк довелося відвести у *“більш спокійне місце”*, що виявилось дуже вчасним для гвардійців, серед яких при звістці про його розгортання у Гнівані почалась паніка.

Дорога на Вінницю та Козятин залишилася відкритою. Тим часом, на 7 січня в Браїлові було сконцентровано уже більше 900 багнетів при 20 кулеметах, батареї з шістьма гарматами та обозами. Завдяки більшовицькій агітації через два дні в містечку налічувалось 1 200 бійців. З Браїлова більшовицькі війська рушили в сторону Вінниці і остаточно оволоділи повітовим центром 15 січня 1918 р. [9, с.217-219].

Загалом, нетривала більшовицька влада на Вінниччині в січні-лютому 1918 р. ознаменувалась політикою масових репресій, реквізицій та конфіскацій майна. Зрештою, за допомогою союзних уряду Української Народної Республіки німецьких та австро-угорських військ Україна, в тому числі і Поділля, була звільнена від більшовицького панування. Містечко без ентузіазму сприйняло прихід австро-угорського та німецького військових контингентів. 29 березня 1918 р. з метою найповнішого використання продовольчих та сировинних ресурсів України, Австро-Угорщина та Німеччина уклали між собою угоду про розподіл сфер впливу. Так, перша з них окупувала Волинь та Поділля, німці - Київщину.

Вже з перших днів *“визвольного походу”* з містечок обох зон почали надходити скарги на безправні реквізиції та розкрадання майна місцевих жителів. У Браїлові австрійський комендант з відомою метою наказав переписати домашніх тварин [5, с.75].

Найбільш вагомим результатом Центральної Рада у своїй політиці щодо національних меншин досягла в національно-культурній сфері, насамперед у галузі освіти. Зокрема, зросла загальна кількість їхніх освітніх закладів. Станом на 1 січня 1918 р. єврейські початкові школи різних рівнів функціонували у Немирові, Верхівцях, Браїлові та ін. Одночасно в містечку продовжували існувати традиційні єврейські навчальні заклади: талмуд-тори, хедери та їєшиви [5, с.143].

Тим часом, 29 квітня 1918 р. в Україні сталася зміна влади і на чолі Української Держави став нащадок українського аристократичного роду Павло Скоропадський.

Загальновідомо, що одним із перших кроків гетьманського уряду була реформа органів місцевої влади. Зокрема, скасовувались посади губернських та повітових комісарів, призначених за часів Центральної Ради. Натомість вводився інститут губернських старост з широкими повноваженнями, яким підпорядковувались повітові старости.

На Поділлі губернським старостою було призначено відомого земського діяча, юриста Сергія Кисельова, який приступив до виконання своїх обов'язків 19 травня 1918 р. (на цій посаді перебував незмінно аж до падіння гетьманського режиму).

Для забезпечення спокою та порядку в губернії С.Кисельов вимагав від населення негайно припинити вирубку державних і приватних лісів та нищення молодняків; охороняти посіви та не допускати їхнього псування та випасання худоби; повернути награване чи незаконно придбане майно, не перешкоджати власникам, орендарям та їхнім службовцям вступати у керування своїми маєтками і відновлювати своє господарство. До осіб, що відмовлялися виконувати ці вимоги, передбачалось застосовувати силу та покарання [18, с.6]. Повернення маєтків та іншого майна колишнім власникам не дуже сподобалось населенню, до того ж масла у вогонь додавали окупаційні війська.

Із мовчазної згоди гетьманського уряду австро-угорські солдати продовжували свою грабівницьку політику. Одним із найпоширеніших у той час способів пограбування окупантами населення були контрибуції. Як відомо, з жителів Браїлова було стягнуто 3 тис. крб. сріблом [5, с.85].

Не склались взаємовідносини і з національними меншинами, зокрема із євреями. Однією з причин було те, що євреї скуповували хліб та пшеницю по навколишнім селам, підвищували ціну на помел борошна і відправляли його до Бессарабії, Румунії, Австрії, піднімаючи місцеві ціни (5 пудів борошна в той час коштувало 500 крб.). Спекуляція худобою, кіньми, керосином призводила до ворожих настроїв сільського населення. Як наслідок, 24 липня 1918 р. урядом затверджено закон *“Про карну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію”*. Крім того, у липні-вересні 1918 р. за партійну діяльність та антидержавну агітацію в Браїлові заарештували ряд євреїв, які належали до єврейських націоналістичних партій: Бунд, Полей-Ціон, партія об'єднаних євреїв-соціалістів [5, с.152-153].

Позитивні риси гетьманату абсолютна більшість істориків вбачає у національно-культурному будівництві. Значна увага приділялася відродженню української мови та створенню національних освітніх закладів. На вересень 1918 р. у 12 повітах Подільської губернії функціонувало 47 початкових шкіл. На жаль у Браїлові, як і у Калинівці школи так і не запрацювали [5, с.89].

14 листопада 1918 р. у Білій Церкві створюється Директорія, яку очолює Володимир Винниченко. Починається збройний антигетьманський виступ в результаті якого 14 грудня 1918 р. П.Скоропадський складає повноваження і виїжджає з країни.

В кінці 1918 р. до Браїлова входять війська Директорії [16, с.55]. Але уже у другій половині лютого 1919 р. підбурюване більшовицькими агітаторами місцеве населення все частіше виступало проти Директорії. Повстанська боротьба охоплювала щоразу все більше міст і сіл: Летичів, Хмільник, Бершадь, Гайсин та Браїлів. Повстанських загонів було настільки багато, що навіть петлюрівський комісар Поділля Григорій Степура в телеграмі міністерству внутрішніх справ писав що, *“ними кишить уся губернія”* [16, с.55]. На початку березня незадоволення щодо політики Директорії все більше зростало і згодом вилилось у більшовицьке повстання, яке швидко подавили. В той час на вулицях Проскурова висів наказ генерала О.Грекова: *“13 березня 1919 р. в м. Жмеринці виникло проти влади повстання робітників з депо разом із місцевими більшовиками з сіл Станіславчика, Малої Жмеринки, Дзялова та ін. Це повстання було хутко ліквідоване. Злочинці тяжко покарані...”*.

Отже, винні були суворо покарані, але це українським військам не допомогло. Через кілька днів Жмеринка опинилась в руках більшовиків. Армія Директорії продовжувала розкладатися не по дням, а по годинам [10, с.107].

18 березня Богунський і Тарашанський полки швидким ударом з кількох боків вибили війська Директорії із Вінниці, захопивши при цьому великі трофеї [8, с.223].

Далі червоноармійці рушили в сторону Жмеринки. Українські війська знемагали від втрат у багатоденних боях. 20 березня 1919 р. у Жмеринку та Браїлів вступив полк радянських військ на чолі із Василем Боженком.

Наприкінці березня 1919 р. до радянського командування в Жмеринці прибула делегація від імені куренів розташованих вздовж залізниці Браїлів-Одеса з пропозицією перейти на бік Рад [1, с.109].

Завдяки тому, що в Браїлові із 2 березня 1919 р. діяв більшовицький осередок, який нараховував 20 чоловік [14, с.270], швидко створили революційний комітет. У квітні в містечку були вчинені погроми будинків місцевих жителів. Ці безчинства, як стверджують радянські джерела, були вчинені так званими "*темними елементами*". Протягом деякого часу був встановлений порядок та сформовані органи місцевої влади. Створена підкомісія для організації комуністичних осередків та формування міліції.

Червона Армія провела чистку контрреволюційних елементів у містечку та навколишніх селах. Усі справи та кошти колишньої Земельної Управи передали комбіву, який також взяв на облік усі покинуті маєтки [3, арк.20].

Наприкінці червня 1919 р., активізувавшись, війська Української Народної Республіки вибили більшовиків із Жмеринки, куди прибув С.Петлюра щоб звітти керувати своїми військами. Під натиском українських військ Червона Армія хаотично відступала по всім напрямкам. В ніч на 5 липня 1919 р. петлюрівці були вже у 12 верстах від Вінниці.

Прибувши до відступаючих більшовицьких військ, ленінський посланець Подвойський зумів реорганізувати солдат, після чого розпочався широкомасштабний наступ, в результаті якого були взяті станції Гнівани, Браїлів та, 7 липня, після кривавих боїв, станція Жмеринка [14, с. 270].

19 липня 1919 р. у Браїлові провели мітинги на підтримку Червоної Армії у боротьбі із Денікіним. Також здійснили примусову мобілізацію місцевого населення у містечку та навколишніх селах [11, с.46].

Радянська влада не протрималась довго у містечку. 8 серпня 1919 р. бригади 1-го корпусу Української Галицької Армії та частини військ Української Народної Республіки пішли в наступ проти більшовицьких військ. Підрозділи 5-ї бригади зайняли село Мартинівка, перейшли річку біля Межирова і дійшли до села Рів. В цей же день 6-а та 10-а бригади здобули боєм станцію та місто Браїлів. 9 серпня 5-а бригада спільно із наддніпрянцями досягла поставленої мети і увійшла в місто та станцію Жмеринка. Відступаючі війська червоних направилися до Браїлова, де відбувся великий бій з галицькими бригадами. На боці червоних нараховувалось 7 броневику та 10 полків піхоти. Не зважаючи на змінний успіх бою, перемогу в підсумку здобули галичани. Їх трофеями стали 2 бронепоезди, велика кількість зброї, амуніція та спорядження, яке більшовики не встигли вивезти. Понад 1 000 червоноармійців потрапили в полон [12, с.241].

Після захоплення 19 серпня Бердичева й Козятина війська Української Галицької Армії та Української Народної Республіки швидкими темпами розвивали свій наступ у бік Києва.

30 серпня після важкого бою в районі Білгородки і прориву ворожих позицій передові частини увійшли до столиці. Командування та війська готувалися до урочистого вступу, який відбувся 31 серпня.

Проте успішно здійснити останній крок українським військам, на жаль, не вдалося. В події втрутився новий чинник - білогвардійські війська. 31 серпня, переправившись через Дніпро, в Київ вступили ще й денікінські підрозділи під командуванням генерала Бредова. Вони змусили українські загоны залишити місто і відступити [6, с.52].

Справи у галичан надзвичайно погіршилися, що змусило війська відходити. Один із бійців галицької армії згадував: *“На початку зими 1919 р. прийшла до Браїлова (На Поділлі) 1-ша бригада Українських Січових Стрільців, а фактично приволілася, бо в дійсності не було кому вже марширувати, стрільці, як тіні, ледве пленталися за возами, а на возах їхало безліч хворих...”*.

Наступаюча добровольча армія Антона Денікіна та епідемія тифу, що поширювалася серед українських військ (з ладу виведено за різними підрахункам від 70% до 90% особового складу Української Галицької Армії) змусили командуючого галицькою армією Мирона Тарнавського підписати із А.Денікіним 6 листопада Зятківську угоду. За цією угодою уся Українська Галицька Армія переходила на сторону Збройних Сил Півдня Росії. Заключаючи угоду, галичани, щоб якось за таких обставин допомогти решткам армії Української Народної Республіки, висунули умову про невикористання їх частин проти республіканського війська [12, с.244].

В зв'язку із скрутним санітарним станом і епідемією, санітарна комісія запропонувала зачекати із пересуванням військ для збереження здорових бійців. Відповідно до цього було видано директиву, за якою 2-й корпус розміщувався вздовж залізниці Браїлів-Вінниця [6, с.64].

У Браїлові були розквартировані Січові стрільці, серед яких було надзвичайно багато хворих. Змагаючись із епідемією тифу й щоденно поповнюючи своїми трупами місцеве кладовище, стрільці жили на квартирах місцевих євреїв й були оточені справжньою любов'ю та піклуванням.

Левко Лепкий у своїх спогадах розповідає, що власники домівок, переживши недавні погроми (господиня хати, в якій жив автор спогадів, була прикута до ліжка, бо під час погрому її дуже катували й поламали ребра), з жахом думали про від'їзд січовиків, під охороною яких вони спокійно прожили якийсь час [15, с.6].

На початку листопада 1919 р. кількість хворих солдат Української Галицької Армії сягнула майже 12 тисяч. У Вінниці, Жмеринці та Барі відкривалися запасні лікарні. Одужані відправлялися на збірні пункти в Проскурів та Жмеринку, звідки потрапляли в частини. Ті хто потребував ще відпочинку не менше двох тижнів, попадали в будинок одужуючих у Браїлові. Слід зазначити, що військові лікарні також допомагали і місцевому населенню [6, с.104].

Добровольча армія та Українська Галицька Армія на кінець 1919 р. були затиснуті між польськими та радянськими військами. Просуваючись у південному напрямку представники галицької армії пішли на контакт із червоноармійцями, оскільки усі працівники медичної служби та хворі, яких нараховувалося у районі Вінниця-Жмеринка-Бар біля 18 тис., опинилися на території зайнятої червоною армією. Щоб врятувати хворих, радикально налаштовані галичани уклали 31 грудня 1919 р. угоду із Червоною Армією, яка означала розрив із Добровольчою армією та зміну політичної орієнтації [6, с.75].

Українська Галицька Армія проіснувала до кінця квітня 1920 р., але через ряд різноманітних політичних та військових сутичок із радянською владою була фізично ліквідована. На квітень 1920 р. в Браїлові ще нараховувалося 700 видужуючих галицьких бійців [5, с.104].

Важливу роль у розвитку національно-культурного життя відіграли військові театри при галицьких підрозділах, зокрема такий діяв у Браїлові [7, с.236]. Відомо також, що театри функціонували в Жмеринці та Барі, в яких основний репертуар спектаклів носив побутовий характер [6, с.108]. Такого типу робота приводила до

позитивного ставлення місцевого населення до дисциплінованих та позитивно налаштованих бійців Української Галицької Армії.

Остаточно радянська влада в Браїлові закріпилася 6 січня 1920 р. [17, с.30].

Таким чином, містечко на собі сповна відчуло всю важкість української революції. Погроми від деморалізованих солдат, що повертались із фронтів, більшовицький терор та австро-угорську грабіжницьку політику. Події 1917-1920 рр. із частими змінами влади перетворили, колись прогресивне містечко, на поселення із купкою боязливих людей, які піддалися більшовицькій агітації та пішли у них на поводи.

-
1. Балковий М.П. Війна без флангів. - К., 1966.
 2. Великая октябрьская социалистическая революция на Украине. - Т.3. - К., 1957.
 3. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО), ф.р-925, оп.2, спр.1а, 84 арк.
 4. ДАВО, ф.р-2734, оп.1, спр.14, 46 арк.
 5. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські містечка в добу української революції 1917-1920 рр. - Кам'янець-Подільський: "Абетка-НОВА", 2005. - 320 с.
 6. Завальнюк О.М., Олійник С.В. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919-травень 1920 рр.): Історичний нарис. - Кам'янець-Подільський: "Абетка НОВА", 2001. - 148 с.
 7. Комарницький О. Населення містечок Подільської губернії і Українська армія у роки Директорії УНР // Воєнна історія Поділля та Буковини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 листопада 2009 р. м. Кам'янець-Подільський. - С.234-237.
 8. Лихолат А.В. Разгром националистической контрреволюции на Украине. - Ленинград, 1954.
 9. Логінов О.В., Семенко Л.І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. - Вінниця, 2009. - 272 с.
 10. Мазепа І. Україна в огні й бурі революцій. - К.: Темпора, 2003. - 608 с.
 11. Наукові записки. Випуск 1. - Вінниця, 1948.
 12. Олійник С. Українська Галицька армія у боротьбі за державність на Поділлі // Воєнна історія Поділля та Буковини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 листопада 2009 р. м. Кам'янець-Подільський. - С.239-245.
 13. Перемога великої жовтневої соціалістичної революції на Україні. - Т.1, Т.3. - К., 1967.
 14. Поділля в роки громадянської війни. Документи та матеріали. - Вінниця, 1959.
 15. Правдюк О. Січові стрільці в піснях і в реальній дійсності // Народна творчість і етнографія. - 1991. - №3. - С.3-10.
 16. Рибалка І.К. Відновлення Радянської влади на Україні 1918-1919 рр. - К., 1961.
 17. Слободенюк Н.П., Логвінов В.О. Браїлів: стежками історії. Краєзнавчі нариси. - Вінниця: "Видавництво "Тезис", 2000 - 64 с.
 18. Східне Поділля в добу Центральної ради та Гетьманату П.Скоропадського (березень 1917 р. - грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упоряд. К.Завальнюк, Т.Стецюк. - Вінниця: О.Власюк, 2008. - 208 с.

Романюк І.М., Смирнов Н.А. Местечко Браїлов в період Української революції 1917-1920 гг.

В статтє раскрываються общественно-политические изменения в городке Браїлов на Винничине в период революционной борьбы 1917-1920 годов.

Romanyuk I.M., Smirnov M.A. The town of Brayiliv during the period of Ukrainian revolution (1917-1920).

Social-political changes in the town of Brayiliv (Vinnytsa region) during the period of revolutionary events in 1917-1920 are examined in the article.